

FEHÉR BENCE

Centuria-jelzések aquincumi feliratos emlékeken

Viszonylag rövid ideje tudjuk egyáltalán, hogy a római legioszervezetben a centuriák írásbeli megkülönböztetésére saját jelrendszer szolgált; ezek a jelek természetesen eleve viszonylag ritkán jelentkeznek a ránkmaradt emlékekben, de mivel nem betűjelek, hanem geometrikus szimbólumok, nem is mindig könnyű őket felismerni, és természetesen amíg nem sejtették, hogy ezek katonai jelzések, általában észre sem vették őket. Michael Speidel 1992-es publikációja óta¹ tartjuk számon ezeket a jelzéseket, és noha – mint minden, ami a principatus-kori legioszervezethez tartozó kérdés – az egész birodalomra kiterjedő használatban kellett hogy legyenek, eddig pl. Pannoniában tudomásom szerint nem azonosították példájukat. Tegyük hozzá, nagyon kevés olyan felirat van, ahol a hat centuriajel² sorban és együtt szerepel; ha azonban csak egy-egy centurio jelzi magát a hivatalos szimbólummal, az esetek többségében ez észrevétlenül vész el a kutatás számára, csak a felirat sérülésének vagy értelmetlen vonalnak diagnosztizálják.

Pontosan ez volt a helyzet nálunk is, ahol 2009–2010 folyamán az Aquincumi Múzeumban, mikor Aquincum kisleliratanagának általános felmérését végeztem és corpusát készítettem, rá kellett jönnöm, hogy két tárgyon is olyan jel van, amelyet csak centuria-jelzésként lehet magyarázni.³ Az egyik addig közöletlen volt, mindazáltal 1960 óta a leltárkönyvben egyébként pontosan leírva hevert a raktárban, a másikat pedig egyenesen 1950-ben Szilágyi János publikálta, rajzzal együtt, de a jelet hibásan egy betű részének olvasta, a rajz ennek megfelelően pontatlan és értelmezhetetlen is volt, és senki nem azonosította, hogy itt különálló szimbólumról van szó. Ez annál kevésbé volt feltűnő, mert Szilágyi egész olvasata súlyosan problémás volt, mint arra nemsokára visszatérek.

Az első tárgy (I. kép, TAq 1533) egy 4,0 cm átmérőjű bronzkorong. 1954-ben Albertfalván találták, nem jellegzetes környezetben, és hogy nagyobb legyen a zavar, összesen öt hasonló korongot találtak (nyilván ugyanannak a felszerelésnek

¹ M. SPEIDEL, *Roman Army Studies II (Mavors VIII)*, Stuttgart 1992, 21-55, M. SPEIDEL, Centurial Signs and the Battle Order of the Legions, *ZPE* 154, 2005, 286-292.

² Magyarországon még nem jelent meg olyan munka, amely foglalkozott volna ezekkel a jelekkel, így talán hasznos ezek bemutatása, bár ezzel nyilvánvalóan nem adok semmilyen új információt a témában hozzáértőknek. Egy normál cohors hat centuriáját (illetve az azokat vezető centuriákat) röviden hat geometrikus jellel lehetett jelölni (lásd az első képünket), amellet, hogy természetesen a szigorúan hivatalos listákat leszámítva általában egyszerűen kiírták a nevüket: tehát (rangsor szerint haladva) ⊥ *pilus prior*, ⊥ *pilus posterior*, ⊥ *princeps prior*, ⊥ *princeps posterior*, ⊥ *bastatus prior*, ⊥ *bastatus posterior*. Ez tulajdonképpen a cohors menetoszlopának sematikus rajzából származik, az írás irányában haladva a fiktív ellenség felé.

³ A tárgyak közlése: *Tituli Aquincenses III* (ed. B. FEHÉR), Budapest 2011. n. 1533 és n. 1330.

1. kép. TAq 1533, a szerző felvétele

a részeit), de különböző időpontban és helyileg is elszórtan (az ún. 5. épületben, A árokban). Az öt közül csak egyen volt írás, a katonai felszerelési tárgyakon megszokott módon apró betűkkel egy nyilvánvaló használói/tulajdonosi jelzés beponcolva, és a szöveg két jól olvasható, azonosítható sorából a katonai összefüggés világos volt:

> (*centuria*) Pol(ℓ)i
Veri.

– Pollius Verus centuriája

Teljesen tipikus felirat. Az, hogy az első sor előtt derékszögben van néhány extra ponc, senkinek nem tűnt fel. De a jel olyan világos, hogy nem kételkedhetünk a helyes olvasatban:

⌈ (*bastata posterior*)
> (*centuria*) Pol(ℓ)i
Veri.

Tehát a tárgy a *bastata posterior centuriá*hoz tartozott, az most már értelmezés kérdése, hogy ezt továbbra is úgy értjük, hogy Pollius Verus centurio vezette centuria, vagy úgy, hogy a *bastata posterior centurián* belül Pollius Verus tulajdona. (Hiszen, ha a centuriát egzaktul megnevezzük, a centurio megnevezésére voltaképp nincs szükség, főleg egy önálló cohorsnál.) A szövegnek külön jelentőséget ad, hogy tudtommal ez az első kétségtelen nyoma, hogy a jelzéseket a segédcsapati cohorsnál is alkalmazták – ami amúgy kézenfekvő –, hiszen Albertfalván minden valószínűséggel a helyi cohorstól származik a tárgy. A pontos lelőhelyből az ásatók következtetése szerint a II. sz. végére – III. századra tehető a használata, ebben az időben a *cohors milliaria Numidarum* volt a helyszínen.⁴

A másik tárgy (ld. 2. kép, TAq 1330) ezzel szemben már legióhoz köthető, ugyanis Aquincumból került elő, a Szentendrei úton (pontosabb adat ismeretlen). Ez egyszerűen egy téglá, négyzetes alakú, 20,8 × 20,0 × 7,7 cm-es, amelynek egyik lapján olvasható hosszabb (négy soros), égetés előtt ujjal behúzott, ennek megfelelően meglehetősen nagy és durva (*actuaria* és *kurzív* közé eső) betűkkel írt felirat olvasható. Egy ilyen tárgy, ilyen pontatlan leletkörülményekkel gyakorlatilag nem datálható; ha egyáltalán helyszínen készült (ez mindenesetre egyszerűbb megoldás, mint hogy készárúként szállították), akkor abban az időben, amikor Aquincumban folyt katonai téglagyártás. Az ilyen kézzel behúzott téglafeliratok funkciója általában egyértelmű, a gyártásra vonatkozik, pontosabban vagy gyártási (raktározási) mennyiséget, ill. a gyártó személy azonosíthatóságát, vagy a gyártott áru ellenőrzését jelezheti. Annál különösebb, hogy az eddigi értelmezést, Szilágyi Jánosét 1950-ből,⁵ mindeddig nem vitatták, jóllehet az nem kifejezetten illett ebbe a kontextusba, és nem is volt teljesen összefüggő:

Dulia (v. Iulia) Lic(inii) l(iberta), Claudius Dubitatus (in) coh(orte) VII bastatus 7 (septimus).

⁴ B. LŐRINCZ, Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit I. Die Inschriften. Wien 2001, nr. 403-404., B. LŐRINCZ, Die Truppenbewegungen am pannonischen Limes während der Markomannenkriege, in: uő, Zur Militärgeschichte der Donauprovinzen des römischen Reichs I., Budapest–Debrecen 2010, 215-217.

⁵ SZILÁGYI J., Legújabb talált írásos emlékek Aquincum életéhez, *BudRég* 15, 1950, 451-472, fől. 456.

2. kép. TAq 1330, a szerző felvétele

Az mindenesetre rejtély, hogy az utolsó jelet miért *septimus*-nak interpretálta, amikor a megfelelő görög számra alig hasonlít, semmi oka görög szám használatára, különösen hogy előtte korrektül leírja latinul, és egyáltalán minek ismételné? Ez a jel vagy egy nagyon csúnya L, vagy annak a jelnek a hanyag kézírása, melyet általában vagy *centuria/o*, vagy *contra* rövidítésének használnak. A *centurio* illenék is a szövegösszefüggésbe, tehát a legio 7. cohors (valamelyik) hastatus centuriójáról lenne szó, nagy kérdés azonban, hogy mi lenne az ő kapcsolata Licinius felszabadítottjával, az amúgy nem létező latin nevű Duliával, és így hogy vonatkoznék a dolog a gyártásra. Dehát ez az értelmezés 1950-ben született, amikor az ókortörténetnek is azt a fő feladatot szánták, hogy a rabszolgaság történetét tanúsítsa, magyarázza és következtessen belőle Marx Károly tanainak helyes voltára, és ennek a feladatnak Szilágyi becsülettel eleget is tett, ezért talált akkoriban megjelent írásaiban mindenütt rabszolga- és felszabadított-feliratokat, s e cikkében is igen érdekes – bár semmi esetre nem igaz – következtetéseket vont le a pannoniai rabszolgartartás történetére vonatkozólag. Az mindenesetre tény, hogy katonák az ilyen graffitin gyakran jelentkeznek mint a katonai téglüzem gyártói vagy ellenőrzői, és persze elvileg egy

nő lehetne egy civil téglüzem névadója v. tulajdonosa is,⁶ de a kettő együtt aligha passzol.

Mindehhez az elején levő két, egyébként össze nem érő vonalat egyetlen betűvé értelmezett össze, egy D-vé, amely ilyen formában amúgy sosem volt használatban, de ez már nem az ő hibája, mert a pannoniai kézírásos betűformákat három-négy évvel ezelőttig még soha senki nem gyűjtötte össze.

Persze az első két vonal egyáltalán nem tartozik egybe, és ha a másodikat a név egyedül értelmes részeként I-nek olvassuk, akkor a kurzív szöveg olvasási szabályait minimálisan betartva világos lesz az értelme:

*Iuli Apici, Cla-
udius Dubita-
tus cob(ortis) VII
(h)astatus 7 (= ?).*

Iulius Apiciusé, Claudius Dubitatus, a VII. cohors hastatus centuriója.

Illetve, az utolsó jelet én szívesebben olvasom a *contra* olvasattal és akkor azt jelenti: C. D., a VII. cohors hastatusa (ti. centuriója) *contrascripsit*, azaz ellenőrizte. És hogy a szöveg végső értelmét megkapjuk, természetesen fel kell ismerni, hogy az első jel itt is centuriajel, tehát ezt kell olvasnunk:

γ (= *centuria hastata posterior*) *Iuli Apici, Cla-
udius Dubita-
tus cob(ortis) VII
(h)astatus 7 (= ?).*

Iulius Apicius centuriája, a *hastata posterior* (gyártotta), stb.

A másodiknak megnevezett katona csak az ellenőrző személy lehet. Az utolsó sor azért még tartalmaz némi nehézséget: miért általában *hastatus centurio* van megnevezve, itt miért nem használ centuriojelet? Természetesen a *hastatus posterior* Apicius volt, tehát ugyanabból a cohorsból egy másik centurio csak a prior lehet, és akkor egyszerűbben használhatta volna a $\perp$ jelet (nyilvánvalóan nem lehet centuriajel eltorzult alakja, mert az egész felirat egy kéz munkája, az első sortól a negyedikig csak nem felejtett el írni), ha pedig egy másik cohorsból volna, akkor Apicius centuriájánál miért nem nevezik meg a cohorsot?

Azt hiszem, mivel mindenképpen az ellenőrnek kell tulajdonítanunk a feliratot, helyesebb a jelet itt *contrascripsit*, ellenőrizte értelemben olvasnunk. Már eddig is féltucat példáját ismerjük a jel *contra* jelentésének Pannoniából,⁷ bár általában ilyenkor a *scripsit*-et kiírják – de itt anélkül is egyértelmű volt, és a lejegyző nyilván nem

⁶ Közismertek a carnuntumi Atilia Firma téglagyár termékei (ITP 35 stb.).

⁷ RIU 3, AIJ 297, 298, 299, 335, CIL III 4024.

fárasztotta magát. Ez esetben viszont az ellenőrző személy nem szükségszerűen centurio, lehetett beosztott katona is, és akár ugyanabból a századból.

Összefoglalva: a centuriajelzések felbukkanása váratlan, de olyan összefüggésben történt, ahol használatuk logikus. Ha valami különös első ránézésre, az az, hogy mindkét esetben a *centuria hastata posterior* kerül elő. Két esetről ez természetesen lehet egyszerű véletlen. A nagyfeliratokon a centuriákat általában a centurio nevével jelölik, ezért ott kevés a példa: csak a centuriók jelölik meg néha magukat rangsor szerint, így ismerünk Aquincumból princepst, hastatust és primus pilust, utóbbiból eddig hatot is – természetesen ő volt az, aki leginkább büszke lehetett rangjára, így logikus, hogy ő írta ki.⁸ Ezek azonban, mint már mondtam, mindig betűvel vannak írva. A jelek szerint a katonai felszerelés fémelemein, ill. a katonai téglagyártás termékein várhatjuk a jelek felbukkanását, és legalábbis az utóbbinál eléggé természetes, hogy a *hastata posterior* túl lesz reprezentálva, ez lévén a cohors rangban utolsó centuriája, nem nagy csoda, hogyha a nyilván elég alacsony presztízsű téglagyártást többnyire ezekre sózzák rá. Mindazáltal legalább két példát még ismerünk, ahol a téglá behúzott gyártási jelzése centuriára utal: egy CHORTIS bélyegű, tehát nem legiós gyártású téglán (TAq 1329) *pri(nc)eps pr(ior) Iulian(us)* szerepel, kiírva, nem jellel. Ez tehát nem hastatus, jóval magasabb beosztású személy, de természetesen könnyen lehet, hogy ő az ellenőr volt. A másik (TAq 1338) sajnos csonka, de a szerkezetből egyértelmű, hogy a név előtt centuria-megjelölés tört ki: *[Leg(i)o II adi(utrix)] p(ia) f(idelis) | [(centuria) - -]i Respecti*. Nem tudhatjuk, volt-e pontosabb centuria-jel vagy sem. Így minden ilyen típusú feliraton komoly esélyünk van a centuriajelzések használatára, és a következő jel előkerüléséig nyitva áll a kérdés: bármely alegység várható-e a gyártói, ill. ellenőri szerepkörben, vagy valóban van ennek tipikus végrehajtója.

Centurial signs in Aquincum

We have not known about the centurial signs of the Roman legions for all that long, and there are no stone inscriptions in Pannonia where they can be found. Among the instrumenta domestica inscriptions of Aquincum and its surroundings two occurrences have been identified. The first object (see fig. 1) is a bronze disc, found c. 1954 in Budapest–Albertfalva, which mentions the centuria hastata posterior. The other (see fig. 2) is a wall brick (later), which was found c. 1931 in Aquincum. The inscription was misinterpreted by J. Szilágyi, in 1950, concluding that it was about a freedwoman, with interesting (but by no means true) consequences on the nature of slavery in Pannonia. The correct reading refers to the centuria hastata posterior of a certain Iulius Apicius, and a factory controller named Claudius Dubitatus. The hastata posterior, being the lowest rank, was evidently in charge of the brick production.

⁸ *Tituli Aquincenses* n. 950: *prin(ceps)*, n. 690: *bast(at)us*, n. 61, 82, 132, 199, 435, 527: *p(rimus) p(ilus)*.